Till Kritiken av den Kvalitativa Metoden[1]

MARGARETA BERTILSSON
Sociologisk Institut, Köpenhamns Universitet

Nu när jag fått mitt anställningskontrakt som professor i Danmark[2], vågar jag öppet erkänna att jag blott har gjort en intervju under hela min sociologiska karriär.[3] Den intervjun avskräckte till den milda grad att jag aldrig vågat mig på ett sådant förfarande igen. Som två-betygs studerande i sociologi vid Lunds Universitet våren 1965 deltog jag i ett fältarbete under den legendariske Harald Swedners ledning.[4] Jag skulle visst utföra 5 eller 10 intervjuer (kommer inte ihåg så noga) och hade deltagit i processen att slumpmässigt välja ut vissa områden och addresser. Min huvudsakliga verksamhet var förlagd till Rosengård, det område som idag starkt domineras av invandrare och som på 60-talet dominerades av en annan skara emigranter, nämligen de inflyttade svenskar som man med en sociologisk beteckning kallar för "urbana bybor" (Gans 1962). De intervjuer vi skulle utföra var i sanning omfattande. Mannen och kvinnan skulle, såvitt de bägge existerade i sinnevärlden, samtidigt utfrågas om sina kulturella aktiviteter. Det gällde teater- och museumbesök, bok- och tidskriftsläsning, alltmedan antalet böcker i deras hyllor samt konstverk och övrig utsmyckning skulle besiktigas och klassificeras längs någon skala. Intervjuerna tog nog två timmar i anspråk. Redan vid den första intervjun kände jag skammen spridas i min kropp. Jag svettades och för varje fråga som skulle ställas bad jag om ursäkt. Det hela blev mer och mer pinsamt. - Jag ska röja en hemlighet, nu väl preskriberad! De övriga intervju-formulären fyllde jag mer eller mindre ut på eget bevåg, ungefär så som jag trodde ip's själva skulle ha fyllt ut dem, med väl avpassade nyanser med tanke på de relevanta bakgrundsvariabler. De senare uppgifterna fanns ju redan förtryckta på formulärets framsida. Där stod det också att alla uppgifter var strängt förtroliga och att det var en vetenskaplig undersökning. Dessa ord väckte respekt på den tiden. Jag vet inte om mitt tilltag nämnvärt påverkade reliabiliteten i undersökningsresultaten. Kanske var jag inte den enda som valde denna utväg? På den tiden fanns det gott om sociologi-studenter och det var nog svårt att kontrollera med vilket engagemang de alla utförde sitt fältarbete. Swedners studie om finkultur blev ju mycket känd. Ja, jag undrar nu i efterhand om det inte är den sociologiska studie som har haft mest genomslagskraft i Sverige. Härom kvällen, när jag såg på svensk TV, hörde jag att den nuvarande Dramatenchefen tagit intryck av 60-talets finkultursdebatt.

Jag vill inte alls avfärda intervju-formen som metod att insamla data. Det var bara så, att jag inte kände mig väl tillpass med denna metod då (och nog inte heller idag). Att objektivera en annan människas utsagor som ett led i

data-insamling föreföll mig då som nu djupt o-etiskt. Det var i tiden långt före min bekantskap med Michel Foucaults tes om samhällsvetenskapernas inkräktande på individers privatliv. Det är i övrigt inte ett Foucault-perspektiv som vägleder denna framställningen, men likt honom föredrar också jag mer "opersonliga" metoder att insamla och analysera data. Enkäten ger individen en möjlighet att själv välja hur hon vill svara, och registerdata har jag inte heller någon svårighet med. Jag utgår från att det finns ett precist syfte bakom inhämtandet av sådana uppgifter och dessa är ju som regel väl avgränsade. I arbetet med register-uppgifter ansvarar jag inte själv för "ansiktsarbetet" att inrangera den andre individen under en eller annan objektiverande kategori. Man skulle kunna säga att jag som sociolog har en försmak för det mer opersonliga förfarandet, något som i övrigt vägleder mina kritiska kommentarer om kvalitativ metod.

Mitt förhållande till kvantitativ respektive kvalitativ metod genomgick emellertid något som Hegel kanske skulle ha kallat " ett kvalitativt språng", när jag som ung doktorand kom till University of California i Santa Barbara. Där utsattes jag för Aaron Cicourels dräpande kritik av sociologiska insamlings- och kodningsmetoder (Cicourel 1964). Vid denna tid hade jag mycket diffusa framtidsplaner, men av någon anledning hade jag fått mottaga ett UC-stipendium. Hade det inte varit för Cicourels framställningsförmåga i redovisningen av sociologiskt tabell-material, hade jag nog aldrig fått lust att fortsätta med sociologi. Jag skrattade så att jag än en gång fick magont, men ångesten i Rosengård hade i Santa Barbara bytts ut av skrattet - och faktiskt av nyfikenhet! Cicourel framställde det sociala livets konstruktionsprocesser och sociologins dito klassificeringshysteri på ett sånt medryckande sätt att man i det närmaste förfördes. Om Cicourel vid denna tid sades det i övrigt att han nog skulle vara framgångrik i att sälja preventivpiller till nunnor. Det är nog med den analogin jag bäst kan beskriva mitt eget (akademiska) öde.

Mitt andra fältarbete, nu under Cicourels ledning, handlade om det språkliga rutinarbete som upprätthåller det äktenskapliga (eller icke-äktenskapliga) samlivet mellan kärlekspartners. Med bandspelare skulle vi registrera hur samboende personer klarade sin vardag. Samlivet "intimiserades" med åtskilliga "honey's" och "you- know- I- love you's", vilka yttrades repetitivt. Kanske var det erfarenheten från detta fältarbete som avskräckte mig från det intima samlivets diskursiva påfrestningar.

Nåväl, min amerikanska period omfattade inte blott en intensiv kontakt med den då spirande "etnometodologiska kulten".[5] Det fanns också intensiva diskussioner med de numera legendariska förespråkare för symbolisk interaktionism. Tamotsu Shibutani blev min officielle handledare och hans vän och tidigare kollega från Chicago-tiden, Anselm Strauss, kom ofta på besök. Herbert Blumer blev en av mina examinatorer på de förberedande Ph.D. -proven. Jag vill inte skryta med kanske numera arkaiserade koryféer, men faktisk rymde min amerikanska period på det personliga och in-

tellektuella planet en intensiv exponering till "kvalitativ metod" tillsammans med några av den tidens mest kvalificerade utövare av densamma. Jag vill också mena att vi förde en bred och fördomsfri diskussion om den kvalitativa metodens möjligheter och begränsningar.[6] Det är min tidiga bildningsbakgrund - kombinationen av kvalitativ metod och vetenskaps/kunskapsteori - som ger mig mod att tala om "till kritiken av den kvalitativa metoden".

Punkterna i min kritik är följande:

1) Är kvalitativ metod icke- positivistisk?
2) Gör kvalitativ metod anspråk på en annan rationalitetsform än kvantitativ metod? Är den rent av icke-rationalistisk?
3) Har den kvalitativa metoden kvinnliga egenskaper?
4) Är den kvalitativa metoden "dekonstruktivistisk" och/eller postmodernistisk?

Dessa punkter ska slutligen sammanfattas i en bekymrad konklusion: Vilka konsekvenser har den nu yppiga förekomsten av kvalitativ metod för den sociologiska disciplinens utveckling i stort?

Ad. 1: Är kvalitativ metod icke-positivistisk?

I samhällsvetenskapens historia, och sociologins i synnerhet, har det som bekant utspelats ett antal metod-strider. Jag vill hävda att den första striden, den mellan Weber och hans kontrahenter, bl.a. Richert och Windelband, borde åtnjuta rangen som den mest betydelsefulla (Swedberg 1990). Jag säger "borde", för i själva verket är det nog så att många sociologer aldrig riktigt stiftat bekantskap med innebörden i denna den klassiska samhällsteorins centrala *Methodenstreit*. Kanske är det rent av så att det finns flera utövare av den kvantitativa metoden än av den kvalitativa s. k. *Verstehen*-metoden som på allvar förstått den strid som Weber så modigt utkämpade. Hans avgörande insats var att göra upp med den tidens naiva empiricism (jag återkommer till begreppet) hos den s. k. idiografiska historiefalangen, vars förkämpar med Rankes ord ville beskriva verkligheten *als es wirklich gewesen ist*. I Webers (ny)kantianska filosofi kan verkligheten aldrig återges i sin helhet eller ursprunglighet, men den kan, med hjälp av det historiska meningssammanhang vi kulturmänniskor vidareför, perspektiveras och göras meningsfull för oss i sin ofullkomlighet (Agewall 1994). Det spännande med Webers metodlära ligger i hans kombination av *meningsadekvans* och *kausaladekvans*: i användningen av kvantitiva metoder som t.ex. i *Den protestantiska etiken...* ville han ju testa samhällshistoriens möjliga kausalitetskedjor. Som kantianskt skolad historiker och sociolog kunde han naturligtvis inte tillstå att det finns orsak och verkan därute i verkligheten , men

en förutsättning för den moderna positiva vetenskapen är dock att kunna ordna och arrangera (kvalitativ) data i möjliga sambandsrelationer. Weber var en tidig förespråkare för det som långt senare kom att gå under beteckningen "den nya historien". Hans sociologiska metodlära omfattar på en och samma gång en inlysande diskussion och möjlig kombination av kvalitativ och kvantitativ metod i att förstå komplexa, men möjliga handlingssammanhang. Hans användning av kontrafaktiska villkorssatser, inte minst i religionssociologin och i den komparativa samhällshistorien, kan väl idag sägas utgöra en vital del av den västerländska människans reflexionsarv; i skenet av den protestantiska etikens lära om det mänskliga arbetets frälsande kraft förstår vi vår egen historiska situation.

Var Weber inte positivist? Jag är medveten om att begreppet "positivism" rymmer de mest skilda innebörder och att det alltför ofta ges en pejorativ betydelse. Både Weber och Durkheim var goda förespråkare för den "positiva metoden", men Weber hade genom sin kantianska skolning ett mer reflexivt förhållande till den positiva metodens användningsfält inom samhällsvetenskaperna.Vetenskapsbegreppet genomgick på Webers tid, inte minst genom Wien-skolans logisk-positivistiska insatser, en tvättning, ja kanske kan man kalla processen en "av-ideologisering". Konstruktionen av reflexiva metoder, inte minst den logisk-experimentella, blev en förutsättning för att alls avgöra om något var sant eller falsk. Reflexionen ligger i insikten att "fakta" är ett relationsförhållande: inget är sant eller falskt i sig själv, men bara i förhållande till en *praxis*, ett metodiskt förhållningssätt. En explicit metod är en förutsättning för att avgöra om något är sant eller falskt.[7] *Methodos* är i övrigt ett grekiskt ord som helt enkelt betyder "praktiskt tillvägagångssätt": att göra reda för sitt förfarande eller mer precist, för den väg man vandrat. Metodologi betyder läran om skilda tillvägagångssätt i att nå ett mål. Inom vetenskapen förknippas ett sådant mål lämpligast med termen sanning. Sanningen är inte förutsättningslös utan den avhänger den väg man vandrat: metoden bestämmer till dels det man ser (och det man inte ser). Därav följer den i modern vetenskapsteori centrala tesen; att göra reda för sin metod.

Det var och är Webers kritik av det naiva återgivandet av verkligheten i dåtidens idiografiska forskning som vi borde lära något av. Weber var positivist i den betydelsen att han var fullt medveten om behovet av reflexiva metoder (beräknandet av möjliga kausalitetsrelationer) för att kunna uttala sig i positiva fakta-satser om något i denna värld. Sådana satser har den egenheten att de kan bekräftas eller förnekas.

Det har som bekant funnits andra metodstrider; den om hårddata och mjukdata på 60-talet och den idag ännu levande(?) om manlig respektive kvinnlig vetenskap med implikationer för vilka metoder som är bäst lämpades för det ena eller andra könet. Då jag senare kommer in på kvinnlig och manligt i metodfrågan, utelämnar jag det perspektivet här.

Striden om hårddata respektive mjukdata vidarefördes som del av det intellektuella arvet i min egen generation, men frågan är om den diskussionen egentligen gav något utöver själva polemiken. Den debatten kom ju i övrigt att rätt snabbt uppslukas av den marxistiska vetenskapskritiken, vilket resulterade i att striden om hårddata respektive mjukdata blev rätt så ointressant. Den empiriska data-diskussionen var inte precis centralt placerad i de teoretiskt sofistikerade kretsar vi omgav oss med i slutet av 60-talet. Här försökta man inte slå fast "was ist der Fall", utan man sökte efter "was liegt dahinter".[8]

När man så på nytt ville *approchera* en yttre verklighet, skedde ett märkligt krumsprång. Märk väl, inte mjukdata men det man med ett generiskt begrepp kallade "kvalitativ metod" kom nu att förbindas med en förnyad positivismkritik. Kvalitativa insamlings- och analysmetoder ansågs vara icke-positivistiska - och följaktligen att föredra framför förkättrade positivistiska metoder.[9] Det går inte att bortse från att den feministiska vetenskapskritiken främjat denna beklagliga missuppfattning och att en generation (eller två) av kvinnor har förletts att tro att de som utövare av kvalitativ metod bedriver en annan, ja t.o. m. emancipativ form av vetenskap. I den feministiska vetenskapskritiken kom den marxistiska utopin att fortleva, alltmedan den ideologiska klasskampen eroderade inifrån. Klasskampen övergick i könskampen och striden gällde främst den vetenskapliga (positivistiska) metodens "objektifiering" av den andra, dvs av kvinnan.

Problemet med den kvalitativa metodens falska historiemedvetande - att den är icke-positivistisk - kan faktiskt lätt resultera i att den istället blir pre-positivistisk! Det är faktiskt precis så jag tänker, när det hävdas att kvalitativa studier har ett mer intimt (och därför sannare!) förhållande till den verklighet som ska beskrivas. I den kvalitativa studien av det som säges vara meningssammanhang återges oftast ett överflöd av information i hopp om att en sådan (tjock) beskrivning är sannare och mer verklighetstrogen än om en medveten och begränsad selektion av data hade kommit till användning. Observatörens yttre position måste mildras så att också den "andra" kan komma till tals. Man hoppas med sådana dialogiska medel stå närmare den eller de man studerar. I närhetsanspråket ligger, sägs det, ett implicit sanningsanspråk.

"The media is the message" var som bekant en central tes hos Marshall McLuhan. Inom metodologin har denna tes en stark relevans. I videokamerans ljud- och ljussken får det talade ordet sekundär betydelse; icke-språkliga uttryck kan ju inhägna språkliga sådana och minimera respektiva maximera innebörder i det talade ordet. Kvalitativa studier blir ofta bärare av suveräna maktanspråk: trots en påstådd dialektisk mildhet hos observatören blir hon (eller han) i kraft av observationsteknikernas Panoptikon-karaktär maktfullkomlig i förhållande till den eller det som studeras. Video-bandet kan ju spelas upp på nytt, och på nytt - och sannolikt finns det alltid nya

infalls- och ton-vinklar på det insamlade materialet. Med audiovisuell teknik orkestrerar, dirigerar och konstruerar observatören/interlokutören "det verkliga"; det är inte moralen utan tekniken som sätter gränser för dess återgivande. Förvisso sökte Adorno i sin desperation över ordets instrumentella bestämning av det verkliga söka komma bakom det sagda och det skrivna till ett ursprungligt "mimetiskt" förhållningssätt till tingen. Men då hade han ju lämnat sociologin och satt sig vid pianot. Den kvalitativa metodens usurpering av verkligheten - att gå från "was ist der Fall" till "was liegt dahinter" - finner jag vara ett oroväckande inslag i modern sociologi. Totalitära (holistiska!) anspråk lurar bakom det mjuka nedslaget. Den positivistiska metodens reflexionsvinst i förhållande till sitt studieobjekt - att metoden bestämmer vad som kan ses respektive inte ses - har beklagligtvis gått förlorad i dessa nyare (icke-positivistiska!) strömningar. Sociologin riskerar därmed att urholkas på rationalitetsanspråk - och den utvecklingen finner jag vara beklaglig.

Den klassiska metodstriden inom samhällsvetenskapen gällde just frågan om hur en medveten metodisk hållning gagnar handlingsvetenskapernas rationalitetsanspråk. Uppgörelsen den gången rörde den historiska skolans pre-positivitet: att studera en händelse eller ett skeende *als es wirklich gewesen ist*. Att finna ett reflekterat förhållningssätt till det objekt som skall studeras och att klart och tydligt redogöra för ens tillvägagångssätt, är att visa respekt för studie-objektet. Att definiera något som "data" betyder att den förhandenvarande konstruktionsprocessen skall göras så explicit som möjligt i syfte att kunna replikeras och därmed avpersonifieras. I själva avpersonifieringen, så skulle nog Weber säga, ligger paradoxalt nog ett bemyndigande av det moderna subjektet: att bestämma villkoren för participation.

Ad 2: Den kvalitativa metodens rationalitetsanspråk: är den icke-rationalistisk , prerationalistisk eller gör den anspråk på alternativa rationalitetsformer?

I det pedagogiska syftet att utveckla skilda rationalitetsformer ska jag låna en känd matrix från Max Webers rätts- och morallära.

Sedan lång tid tillbaka finns det en snårig och komplicerad diskussion om Webers rätts- och moralteori, vars detaljer jag inte kan redogöra för här, men vars grundlogik kan ha ett visst vetenskapligt allmänvärde (Bertilsson 1995a: 1-38). Webers tragiska syn på förhållandet mellan rätt och moral har i övrigt ett visst släktskap, om än ingalunda identiskt, med de tankelinjer som utvecklades av den skandinaviska rättsrealismen med bl.a. Axel Hägerström i Sverige. Webers rättsteori går i korthet ut på att den moderna rättens vetenskapliga anspråk framförallt residerar i utvecklingen av den moderna

formalistiska procedurrätten:*sine ira et studio*... Den tragiska insikten hos Weber består däri, att strävanden efter formell rationalitet, sådan den kommer till uttryck i den moderna procedurrätten, sannolikt står i motsättning till substantiell rätts- och värdeteori. Med substantiell rätt menas bl. a. det som Alf Ross (och även Axel Hägerström) kallade rättfärdighet (Ross 1953). Men substantiell rätt omfattar också flera andra rättsaspekter som t.ex. barmhärtighet och omsorg. John Rawls monumentala och välkända verk *A Theory of Justice* (1971) är ett modernt försök att i en starkt rationaliserad form föra fram en naturrättsteori om substantiell rättvisa kring fördelningen av resurser och andra centrala livsmöjligheter i vad som går under beteckningen ett "rättvist" samhälle. Rawls teori har lett till ett fortsatt intensivt meningsutbyte bland moralfilosofer om meningsfullheten (det etiskt riktiga) i att på starkt rationalistiskt vis formalisera och universalisera vissa rättviseaspekter (McIntyre 1981).

Figur 1
Max Weber: Rationalitetsformer i rättsläran:
Rätt och etik

Normativitet	Materiell rätt	Formell rätt
Metod		
*Rationella procedurer	Etiska system naturrätt	Expert-rätt Procedur-rätt "modern rätt"
Icke-rationella procedurer	Situationsbundna faktorer – hänsyn till person	Orakel-rätt (härtecken, handslag)

*Rationella procedurer = förnuftskontrollerade

Man kan faktisk föreslå att Weber anticiperade den diskussion som idag går under beteckningen "libertarianism vs. communitarism". Den moderna västerländska procedurrätten lever enligt Weber i en *a-gonia*, ett spänningsfält, mellan omsorg till person och omsorg till rättssystemets formella krav (Bertilsson 1995b). Skilda rättssystem har löst denna immanenta spänning mellan formell och substantiell rätt på olika sätt; den anglo-saxiska "common law" traditionen ser annorlunda ut än den kontinentala traditionen, och den nordisk-germanska traditionen avviker från den klassiska romerska civil-rätten. Nationsstaters distinkta kulturer medlar mellan systemets formella rättskrav och livsvärldens informella värdestruktur.

Nåväl, det är inte en rättsteoretisk diskussion som jag vill föra här utan snarare om, och i vilken utsträckning, spänningen mellan formell procedurrätt och materiell rättviseteori kan komma till användning i syfte att kasta ljus på metodologi-diskussionen sådan den har utvecklats inom sociologin. Jag vill mena att en analog metodologisk spänning finns mellan, å ena sidan, metodologiska krav på rationalitet/formalitet och, å andra sidan, krav på substantiellt innehåll i empiriska undersökningar. Med Webers terminologi kan man säga att *a-gonian* i den sociologiska metodläran (som i rättsläran) ligger mellan formell mål-medel rationalitet och värde-rationalitet. Den senare kan man ju kalla omsorgsrationalitet. Ju mer *grounded theory*, desto svårare att generalisera, formalisera och replikera. Omvänt kan man säga, att ju mer formell rationalitet i teori/metod (ex. logisk-matematiska system), desto tunnare och ytligare blir det substantiella innehållet. Från den klassiska experimentella teorin känner vi väl till spänningen mellan inre och yttre validitet; ju mer kontrollerade de experimentella betingelser är, desto tunnare blir det substantiella innehållet. Ju mer okontrollerade villkor som t.ex. fältarbetet erbjuder, desto svårare att generalisera och att kontrollera vad som skett och inte skett. Alla som genomgått en elementär metod-kurs känner väl till denna diskussion. Låt mig så i åskådningssyfte överföra rätts- och moralfilosofins traditionella *a-gonia* till sociologins metodologi-diskussion:

Figur 2
Rationalitetsformer och metod

Metod	Icke formalitet	Formalitet
Rationalitetsformer	Substantiell teori "grounded theory"	Logisk empiriska modeller

*Rationellt förfaringssätt	Analytisk induktion	Statistisk induktion
Icke-rationellt förfaringssätt	Situationsbundna observationer	?

*I betydelsen förnuftskontrollerade

Det som har omedelbart intresse för diskussionen här är skillnaden/likheten mellan det som Florian Znaniecki kallade *analytisk induktion* och det mer gängse induktiva (enumerativa)förfaringssättet, *statistisk induktion* (Bertilsson 1986). Skillnaden gäller de olika rationalitetsförfaranden som kan åbe-

ropas i kvalitativ resp. kvantitativ metod. Znaniecki's analytiska induktion har den egenheten att den kvalitativt studerar det enskilda fallet (eller kluster av enskilda fall) i syfte att göra mer generella utsagon, medan det gängse induktiva förfarandet bestäms av det statistiska urvals- och analysförfarandet.

Om den analytiska induktionen finns en omfattande diskussion; är den att se som inledningsfas till enumerativ induktion? Komplementerar de två induktiva förfaranden varandra? Eller har vi i fallet med den analytiska induktionen att göra med ett kvalitativt annat förfaringssätt som konkurrerar med gängse statistisk metod (Hughes 1979). I annat sammanhang har jag uppmärksammat den nu klassiska kvalitativa metoddiskussionen, och vill här blott anföra följande: Den analytiska induktionen kan, som bl a Ralph Turner har gjort gällande, utvecklas till ett logiskt sammanhängande meningssystem och kan som sådant eventuellt också formaliseras. Vi talar då inte om "generalisering" som i fallet med den enumerativa induktionen, utan om "universalisering". I det enskilda fallet (eller i serien av enskilda fall) strävar man efter att upptäcka/utforska ett möjligt mänskligt sammanhang: en handlingstruktur, ett helhetsförlopp eller ett komplext meningsfält. Däri ligger den analytiska induktionens validitets- och rationalitetsanspråk. Ett klassiskt exempel på analytisk induktion är Howard Beckers *Becoming a Marijuana User* (1973:41-78). Becker gör i sin beskrivning anspråk på att beskriva ett *allmänt* händelseförlopp; så tänder man på marijuhana.

För den som tidigare sysslat med Charles S. Peirces filosofi om abduktionslogik har naturligtvis diskussion om analytisk induktion ett stort intresse. Men Peirce var först och främst en logiker, och i sin vetenskapsfilosofi ville han utveckla en mänsklighetens egen upptäcktslogik. Sådana anspråk ställer naturligtvis starka rationalitetskrav på vad man ser och inte ser. Fenomenologer har likt Peirce sökt finna det universella i det enskilda (seende)fallet. Hos Peirce kombinerades fenomenologin (seendet) med en stark handlingslogik, nämligen den som han själv utvecklade som pragmaticism (som låg till grund för pragmatismen hos John Dewey och William James). Kombinationen av seendets och handlingens respektive anspråk ledde hos Peirce fram till antagande om *kontrafaktualitet*, det som skulle kunna vara fallet, om vissa handlingsvillkor hade varit förhanden. Idag talas det om *trajektorier*, d.v.s. om händelse-kedjor som aldrig har inträffat, men som skulle kunna inträffa om vissa villkor vore uppfyllda etc. Jag kan inte här gå i djupet med vetenskapsfilosofiska spörsmål, men blott föreslå följande: Den analytiska induktionen verkar till skillnad från den enumerativa induktionen vid tillfällen som aldrig fullt ut realiserats, men vars grundstruktur skulle kunna vara förhanden, givet vissa kontrafaktiska antaganden. Rawls formalistiska rättviseteori bygger huvudsakligen på sådana kontrafaktiska villkor ("the original position"). Det finns, hävdar jag, en strukturell analogi mellan rationalitets/validitetskraven i etisk-normativa system och

motsvarande krav i analytisk induktion. Ju starkare krav på universalitet i observationen av ett fall (eller kluster av fall), desto mer är observatören hänvisad till teoretiska (kontrafaktiska) resonemang i sitt seende. Istället för en "tjock" beskrivning får vi i det senare fallet en "tunn" sådan (Geertz 1973). Det metodiska förfarandet blir, för att nu låna terminologi från modern konstteori, minimalistiskt; de kontrafaktiska rationalitetskraven strävar efter att i seende-akten observera en struktur vilken vid tillämpning kan avpassas till skilda situationer och "ses" i multipla sammanhang. Ett minimalistisk-metodiskt förfarande syftar ytterst till att maximera seendets möjligheter och därvidlag engagera såväl åskådare som det studerade subjektet. Jag kan se en poäng i att överföra mini-max principen till den sociologiska observationsprocessen i syfte att accentuera rationalitetskraven i kvalitativ analys. Som i fallet med Rawls rättviseteori eller Beckers marihujana-rökare ställer rationalitetskraven i kvalitativ analys som villkor att dess utövare utvecklar logisk-analytiskt skarpsinne. Med denna färdighet stimuleras rimligen också det kreativa seendets möjligheter.

Av diskussion ovan lär vi följande: ju slappare det logisk-rationella förfarandet i analytisk induktion, desto större blir dess omedelbart situationsbundna innehåll. Det är möjligt man fortfarande kan kalla ett sådant icke-rationellt (och icke-intellektualistiskt) förfarande för metod, men själv är jag osäker på vad begreppet *metod* står för i ett dylikt sammanhang. Det är möjligt att det finns meningssfränder som med "tyst kunskap" replikerar varandras betydelse-, relevans- och observationssammanhang, men ett sådant förfarande riskerar att hamna precis i den ruta som nog Weber skulle se som irrationell i den värdeteoretiska matrisen. Ett sådant icke-explicerbart förfarande kan betecknas som ett slags frimurar-metodologi; slutna sällskap reproducerar inre mystiska meningssammanhang, vilka inte går att "förytterliga" som metodiska principer utan att själva mystiken försvinner.

Visst kan den kvalitativa metoden, utvecklad ovan som analytisk induktion, försvaras i kraft av att dess utövare väl känner metodens komplexa rationalitets- och validitetskrav. Det kontrafaktiska seendets möjligheter ger intellektuell spänst och stimulerar kreativt tänkande generellt. Men ett kvalitativt metod-förfarande som gör gällande att det är icke-rationalistiskt eller att det styrs av andra lagar än de som förnuftet råder över riskerar till slut att hamna i just frimureri.[10]

ad 3: Har den kvalitativa metoden någon slags affinitet (valfrändskap) med ett kvinnligt förhållningssätt till tingens ordning?

Det vid jeg sgu ikke. Det är mig i övrigt främmande att se distinktionen kvinnligt/manligt som vetenskapsteoretiskt fruktbar. Låt mig i förklaringssyfte kort utveckla vilken innebörd begreppet vetenskapsteori har för mitt vidkommande.

Vetenskapsteori är en bred term som i sig kan rymma ett antal divergerande moment. Vetenskapssociologin och vetenskapsfilosofin utgör i dag två väsentliga byggpelare i det bredare fältet. Det finns flera övergångar mellan det empiriska (sociologiska) och det normativa (filosofiska) angreppssättet, men det är viktigt, anser jag, att hålla dessa åtskilda. Det som intresserar mig personligen i den mer övergripande vetenskapsteoretiska diskussionen gäller sanningsbegreppet och dess skilda dimensioner: sanning som koherens, konsensus, åskådning och/eller praxis. Ett antal strategier att nå fram till ett väl definierat sanningsbegrepp finns för handen i modern vetenskapsteoretisk diskussion.

I denna övergripande (normativa) diskussion om ett brett och eventuellt pluralt sanningsbegrepp kan jag inte se värdet av att införa en könslig distinktion. Den moderna kvinnoforskningen rymmer i sig plurala förhållningssätt till det egna studieobjektet: könet. Könet bestämmer inte vilket sanningsbegrepp vi skall använda, men det sanningsbegrepp vi *väljer* att använda, kommer naturligtvis att påverka vår hållning till den könsliga problematiken - i vetenskapen som i samhället i övrigt.

ad. 4: Är den kvalitativa metoden de-konstruktivistisk?

Själv finner jag det meningslöst, ja t.o.m. motsägelsefullt, att använda metod-begreppet i sammanhang med dekonstruktion. I dess anda ligger ju att rasera dominerande diskurser, d.v.s. signifikativa symbolfält och dito (språk)handlingar som klassificerar tingen på ett sätt och inte på ett annat. Att dekonstruera ett symbolfält betyder ju att lösa upp semantiska handlingsattityder och att se andra möjligheter i tingens ordning och o-ordning än de som hittills har fått dominera. Om vi med metod, som jag redan antytt, avser ett praktiskt förhållningssätt som ska kunna redovisas, replikeras och därmed visa vägen för senare observationer, ligger ju ett motsatsförhållande mellan dekonstruktion och metod. Bägge kan inte existera samtidigt: dekonstruktionen blir s.a.s. meningsfull, när metoden gjort sitt. Det faller sedan på metoden att bygga upp det som dekonstruktionen rivit ner. Om dekonstruktionen cementerar sig själv som metod, blir fallet analogt med motståndsprincipen inom rätts- och moralfilosofin: om motståndet görs till

handlingsprincip, upphör motståndet och blir auktoritärt. Om dekonstruktion "metodologiseras", handlar det inte längre om dekonstruktion utan om konstruktion! I och med konstruktionen cementeras ett nytt förhållningssätt och en ny social praxis vinner gehör; ett seendefält tar form. Visst har vetenskapen användning för dekonstruktion och för det som Thomas Kuhn benämnde paradigmskifte. Sådana brytningar leder till nya sätt att se verkligheten, men här rör det sig om sällsynta och enstaka händelser inom vetenskapshistorien. Sådana händelser kan inte "metodologiseras", ty då förlorar de sannolikt sin kreativa betydelse.[11]

Sammanfattning

Jag har ovan gett uttryck åt en del betänkligheter vad gäller den kvalitativa metodens anspråk på att lägga grunden till en kvalitativt ny sociologi. Jag har implicit också gett uttryck åt en del betänkligheter vad gäller den feministiska vetenskapskritikens anspråk i det att jag ifrågasätter att distinktionen kvinnligt/manligt är vetenskapsteoretiskt fruktbar. Med tidig skolning och med insikter i främst pragmatisk filosofi, har jag utvecklat ett ledigt och distanserat förhållande till metodologi. Det är typen av frågor och problemställningar som avgör vilka metoder man använder och inte metoden (eller för den delen könet) som avgör problemställningar. Min egen generation fann en gång anledning att skarpt kritisera den rutinaktiga och slentrianmässiga användningen av kvantitativa metoder. Kritiken gick då ut på att dessa metoder inskränkte sociologins synfält.

Varför ska man inte på samma sätt kritisera utövare av kvalitativ metod för att sätta metoden i första hand snarare än att utveckla intellektuellt spänstiga frågeställningar och låta dessa bestämma vilka metoder som ska användas. Jag befarar att den icke-reflekterade utbredningen av kvalitativ metod, i synnerhet bland kvinnliga sociologer, i hopp om att denna metod skulle vara icke-positivistisk, omsorgs-rationell, mer avpassad till kvinnors handlingsmönster, ja rent av de-konstruktivistisk har olyckliga konsekvenser både för kvinnors och sociologins vidkommande.

Faktisk kan vi redan skönja sådana konsekvenser. Disciplinen sociologi har idag svårt att hävda sig i den vetenskapliga universitetshierarkin och därmed riskerar den att tömmas på resurser. Idag är det framförallt ekonomer som med sina med rationella val-teorier lägger beslag på handlingsrationalitet, metodologi - och på resurser. Som sociolog beklagar jag den insnävning av det sociologiska vetande-fältet (inklusiva frågor om rationalitet och metodologi) som till synes blivit resultatet av samhällsvetenskapens inre specialisering och uppspaltning. Uppspaltningen blir inte mindre beklaglig när den åtföljes av en könslig rollfördelning. Men jag menar att vi sociologer

är medansvariga till denna splittring och till urholkningen av sociologins kunskapsanspråk.

De globala frågorna blir alltmer påträngande. Välfärdsstatens möjligheter att överleva hotas av en framtida utveckling med påtaglig skiktning mellan rik och fattig. I takt med dessa yttre påfrestningar på vår jord och på vårt samhälle förefaller sociologin att vända sig alltmer inåt till privatlivets hägn och skydd. En okritisk kultivering av kvalitativ metod som den enda "riktiga" riskerar att utarma disciplinen sociologi till studier i privat omsorg. Jag välkomnar att disciplinen lockar många kvinnor - både som professorer och docenter. Men jag beklagar om kvinnornas intåg i sociologin sker på bekostnad av ämnets rationalitets- och komplexitetsanspråk. I disciplinens historiska arv ligger en rik vetande-tradition, och det är denna tradition som ska föras vidare och utvecklas i ett modernt sammanhang. I den kvantitativa metoden ligger ett implicit kvalitativt antagagande om mänskliga handlingar. Detta "frusna" förlopp har då och då behov av explikation, av uppbrott så att nya seende-former kan utvecklas. Sociologins metodologiska styrka i förhållande till andra samhällsvetenskaper ligger i dialektiken (om man nu vågar använda ett sådant förkättrat ord) mellan det kvantitativa och det kvalitativa. Det är den spänningen vi skall vidareutveckla och utnyttja i framtiden - och inte låta ämnet splittras upp i en kvantitativ (manlig) och en kvalitativ (kvinnlig) sfär. Men det jag har sagt är väl något självklart - men även självklarheter behöver då och då dryftas.

NOTER

[1] Presentation vid Svenska Sociologförbundets Årsmöte. Vår Gård, 4 februari 1995.

[2] Dock är mitt anställningsbevis inte undertecknat av dronningen eftersom jag inte är dansk medborgare. Dessa arkaiska drag i den danska universitetsmiljön har onekligen sin charm.

[3] Förvisso uträttade jag ett antal marknadsintervjuer i mitten på 60-talet för *Rank Xeros*, men fann på ett tidigt stadium att jag nog inte hade det engagemang och intresse för att marknadsföra den nya kopieringsmaskin som företaget rättmätigt kunde kräva.

[4] Herman Schmid, min nuvarande kollega vid Roskilde Universitetsscenter, var min närmast ansvarige handledare.

[5] Harold Garfinkel kom upp till Santa Barbara då och då, och så gjorde Melvin Pollner som i övrigt själv hade graduerat från UCSB. På den tiden läste vi blåkopior av den legendariska Harvey Sachs. Lösenkoden var att förstå djupsinnigheten i det enkla påståendet "The baby cried, the mommy picked it up". När jag så återkom till Sverige i mitten av 70-talet, användes just detta exempel som bevis på att den amerikanska sociologin hade "flippat ut". Det är svårt att leva i två världar, men det är också berikande.

[6] Thomas Kuhn hade i övrigt publicerat den första utgåvan av *The Structure of Scientific Revolution* 1972 och därmed kom det igång en intensiv diskussion om induktionslogiken, vilken också påverkade sociologin. Min amerikanska avhandling från UCSB (1974), *The Social Context of Discoveries in Science*, kom följaktligen att handla om denna problematik.

[7] Autopoiesis-begreppet hos Luhmann (1995) har just denna innebörd. Det är metodläran som karaktäriserar det vetenskapliga förfaringssättet, ty det är här som standard i form av system/omvärld fastställes. Konstens och musikens erfarenhetskod följer sina egna standard: det sköna och det goda bestäms i förhållande till en mer eller mindre explicerad kod.

[8] Rubrikerna är lånade från Luhmanns avskedsföreläsning som professor i Bielefeld 1993.

[9] Min kollega vid Sociologisk Institut på Köpenhamns Universitet, Svend Kreiner, talar om tre olika förhållningssätt inom sociologin: kvantitativ metod, kvalitativ metod och icke-kvantitativ metod. Han har problem med den senare och undrar om den alls ska kallas metod. Hans bekymmer har påverkat min egen syn, något som väl skymtar fram i denna presentation.

[10] Frändskab och tro kan naturligtvis under kortare eller längre tid ersätta intellektuella rationalitetskrav. Det finns som bekant flera som idag hävdar att vetenskapen blott är en variant av religion. Men av Webers religionssociologi lär vi att religiösa symbolsystem kan graderas längs en intellektuell rationalitetsskala. Det vetenskapliga symbolfältet skiljer från det icke-vetenskapliga i det att det utvecklat metodiska reflexionsprinciper. Niklas Luhmann har med en pertinent term kallat de senare för "andra ordningens observationer" (Luhmann 1995).

[11] I min avhandling *(1974) The Social Context of Discoveries in Science*, University of California, Santa Barbara, diskuteras bl.a. denna frågeställning.

LITTERATUR

Agewall O (1994) "Weber, kausaliteten och oändligheten", *Sociologisk Forskning* 3: 57-78.

Becker H (1973) *Outsiders*, New York: Free Press.

Bertilsson M (1974) *The Social Context of Discoveries in Science*, Mimeo, University of California, Santa Barbara.

Bertilsson M (1986) "On Znaniecki's Methodology: Analytic Induction as Abductive Knowledge" in *A Commemorative Book in Honor of Florian Znaniecki on the Centenary of this Birth*, (ed. Zygmunt Dulczewski) Poznan (37 - 49).

Bertilsson M (1995a) *Rätten i förvandling*, Stockholm: Nerenius & Santérus (1-38).

Bertilsson M (1995b)"Antigone. Ett aktuellt drama" i Anshelm J (red.) *I tider av uppbrott*, Stockholm: Symposion (under utgivning).

Bertilsson M (1996) "On a Method Called Verstehen: Hypothesis as a Case of Abductive Knowledge", i (ed. R. Kwan et. al.), *Festschrift for Tamotsu Shibutani*, forthcoming Westwood Press 1996.

Cicourel A. (1964) *Methods and Measurement in Sociology*, New Jersey: Prentice Hall.

Gans H. (1962) *The Urban Villagers*, Glencoe, Illinois.

Geertz C (1973) *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books.

Hughes J.A (1979) *Sociologisk Analys, Utforskningsmetoder*, Wahlström & Widstrand, Stockholm (152-169).

Luhmann N. (1995) *Autopoesis II*, Udvalgte tekster, Aarhus: Politisk Revy.

Pierce Ch.S. (1990) *Pragmatism och kosmologi* (inledning och redaktion; Margareta Bertilsson och Peder Voetman Christiansen), Daidalos, Göteborg (7 - 36).

Rawls J. *A Theory of Justice* (1972) Harvard: the Belknap Press.

Swedberg R (1990) "Weber och metodstriden", *Sociologisk Forskning* I:59-67.

ABSTRACT

Towards a Critique of the 'Qualitative Method'

This article is based on a plenary speech (Sw. Sociological Association) in which several critical remarks were directed against the frequent and popular use of 'qualitative methods' in contemporary sociology. The various types of remarks were: (1) Is the qualitative method anti-positivistic (2) Does it draw upon a different form of rationality than the quantitative method (3) Is the qualitative method more suitable for women than for men, and finally (4) Is the qualitative method "deconstructivist" and/or "postmodern"? The article ends with a critical discussion of which the possible consequences may be for the sociological discipline as such, when the qualitative method (or for that matter, women) come to dominate.